

Article Info	RESEARC ARTICLE ARAŞTIRMA MAKALESİ	
Title of Article	Nation Ideology and Its Components as a Roof Concept in the Republican Era	
Corresponding Author	Sait YILDIRIM Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Doktora Programı saityildirim.erez@gmail.com	
Submission Date Admission Date	30/04/2018 / 100/00/2018	
How to Cite	YILDIRIM, S., (2018). Cumhuriyet Döneminde Bir Çatı Kavram Olarak Ulus İdeolojisi ve Bileşenleri , Kent Akademisi, Volume, 11 (33), Issue 2, Pages, 317-331	

ORCID NO:
0000-0002-6044-2447

Cumhuriyet Döneminde Bir Çatı Kavram Olarak Ulus İdeolojisi ve Bileşenleri

Sait YILDIRIM¹

Özet

Türk modernleşmesi, ulus-devlet ideolojisi ekseninde milliyetçilik olgusu temelinde gerçekleşmiştir. Çalışmada modernleşme süreci, Osmanlı Devletinin son döneminde gerçekleşen batılılaşma hareketleri ile Türk modernleşmesinin işleyişi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Tanzimat döneminde, batılılaşma hareketleri doğrudan gerçekleştiği için toplumsal dinamiklere zarar vermiştir. Cumhuriyet döneminde batılılaşma unsurları millileşme süzgecinden geçirilerek toplumsal yapıya aktarılmıştır. Bu süreç dil, din ekonomi ve eğitim gibi toplumsal kimliği belirleyici alanlarda millileşme hareketlerinden temel alınmıştır. Bilimsel olarak pozitivist bir anlayış ile seküler yönelimlere girilmiştir. Cumhuriyet döneminde, modernleşme unsurları eski Türk toplumlarının, kültürel ve siyasal özelliklerine göre şekillenmiştir. Ulus-devlet inşa süreci belli bileşenler üzerinden yeniden bir millet inşa etme gayretinde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet modernleşmesinde yeniden millet kurma çabaları, Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma içerisinde ulusçuluğun bileşenleri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Toplumsal ve siyasal dönüşümler, tutarlı bir muhakemeye tabi tutulması için onu oluşturan tarihsel, toplumsal ve siyasal koşullar ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu sebeple ulusçuluğun unsurları tarihsel koşullar dikkate alınarak karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Hayali Cemaatler, Ulus-devlet.

Nation Ideology and Its Components as a Roof Concept in the Republican Era

Abstract

Turkish modernization is realized covering the nation-state on the basis of the ideology of nationalization. The study of modernization process, between Turkish modernization operation and in the Ottoman state's late period take place westernization movements is discussed comparatively. In the period of Tanzimat westernization movement was harm to social dynamic because of the directly place. In the period of republic, the westernization elements by passing through the filter of Nationalizations were extracted to the social structure. Firstly, this process is based on movements in social identities such as the language, religion, economy and education of nationalization. Scientifically, were attempted to secular orientation with a positivist approach. During the Republican period, the elements of modernization were shaped by the cultural and political characteristics of ancient Turkish societies. Nation-state building process took place exertion to rebuild of the nation over certain components. The efforts of recreating of the nation the concept of "Imagined Communities" of Benedict Anderson were discussed in the modernizing of Republic. In the study the components of nationalism are discussed under separate headings. Social and political transformations

¹ Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Doktora Programı saityildirim.erez@gmail.com
Atatürk University Social Sciences Institute Sociology Department Doctorate Program saityildirim.erez@gmail.com

must be considered together with the historical, social and politic conditions because it is necessary to consistent discussion. Thus, a component of nationalism was discussed comparatively taking in to account the historical conditions.

Key words: Nation, Nationalism, Imagined Communities, Nation-state.

Giriş

Cumhuriyet döneminde ulus-devlet hareketinin siyasal ve toplumsal olarak temelleri Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerine, ideolojik olarak eski Türk tarihine kadar uzanmaktadır. Cumhuriyet kadroları ulusal bir hâkimiyet kurmak için toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik ve eğitsel alanlarda köklü değişikliklere imza atmıştır. Türkiye cumhuriyetinde devletin hâkim ideolojisi çağdaş uluslar seviyesine ulaşmak amacıyla “Batıcılık” olmuştur. Batılılaşma sürecinde, ideolojik ve yapısal dönüşümün ulusal boyutta gerçekleşmesi için kimlik arayışına girilmiştir. Cumhuriyet sürecinde yönetici kadro, Osmanlı dönemini siyasal ve ideolojik yönleri ile atlamak suretiyle ideolojik bir zemin oluşturmak istemiştir. Bu sebeple Osmanlıdan miras kalan İslami yönetim anlayışı ve Osmanlıcılık gibi akımlar yeterince taraftar bulmamıştır. Değişimin çok yönlü ve batı kaynaklı olması devrimlerin laik ve kimi zaman seküler çizgide ilerlemesine yol açmıştır. Toplumsal yapının farklı unsurlardan meydana gelmesi, cumhuriyet döneminde inşa edilen ulus kimliğinin etnik temelli oluşmasını engellemiştir. Irkçı söylemler ve teoriler dillendirilmiş ancak, hâkim ideoloji çatı kavram olarak “ulusçuluğa” yönelmiştir (Türkdoğan, 2003, s. 31-34). Cumhuriyet modernleşmesi devlet yönetiminde dini vurgunun yerini alacak kapsayıcı bir alana ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple ulusçuluk ve milliyetçilik olguları toplumsal değerler açısından önem kazanmıştır.

Cumhuriyet ideolojisinde ulusçuluk, belirli sınırlar içerisinde kültür ve kader birliği yaşayan insanları kapsamış; bununla birlikte, millet olma niteliği önemsenmiştir. Belirlenen kimlik inşası, toplumsal yapıda devletin ideolojik ve baskı araçları ile toplumda yerleştirilmeye çalışılmıştır. Kültürün dil aracılığı ile paylaşıldığı ve yerleştiği bilinmektedir. İnkılapların temelinde de Türkçenin dil olarak tercih edilmesi ve millileşme sürecinin dil üzerinden gelişmesi planlanmıştır. Dil olarak Türkçenin tercih edilmesinin akabinde, inkılapların yerleşmesi için toplumda eğitsel anlamda bir takım girişimler gerçekleşmiştir. Eğitim ile gelişen toplumda devrim ve cumhuriyet ideolojisinin daha bilinçli bir şekilde yerleşeceği düşünüldüğünden, Cumhuriyet döneminde ideolojik ve toplumsal olarak eğitim ve öğretime önem verilmiştir. Toplumda batılılaşma süreci temele alınmak üzere tüm devrimsel pratikler laik çizgide gelişmiştir. Bu anlamda cumhuriyet kadroları, dinin siyasal gücünü ortadan kaldırarak

kurumsal gücünü eline almıştır. Cumhuriyet ideolojisi kapsamında dinde millileştirme yoluna gidilmiştir. Dil, din ve eğitimde millileşme sürecini, ekonomik anlamda milli politikalar takip etmiştir. Cumhuriyetin “ulus-devlet” anlayışında bağımsız Türk devleti fikri hâkim olmuş ve bu bağlamda ekonomik olarak dışa bağımlı olmayan milli ve yerli ekonomik girişimler gerçekleşmiştir. Böylelikle, toplumsal ve kurumsal dönüşümlerin her birinin ulus ideolojisini inşa etmek için millileşme temelinde gerçekleştiği söylenebilir (Duman, 2015, s. 36-37). Tüm bileşenler ile cumhuriyet döneminde yeni bir millet kurma girişimine gidilmiştir. Bu süreçte uluslaşma ve milliyetçilik ekseninde dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de ulus ideolojisinin yerleşme şekli ve süreci Benedict Anderson’un *‘Hayali Cemaatler’* (1995) kavramsallaştırması ile örtüştüğü görülmektedir. Ulus-devlet inşa süreci belli bileşenler üzerinden gerçekleşmektedir. Çalışma içerisinde ulusçuluğun bileşenleri ayrı başlıklar altında ele alınmaktadır. Toplumsal ve siyasal dönüşümler, tutarlı bir muhakemeye tabi tutulması için onu oluşturan tarihsel ve toplumsal koşullar ile birlikte ele alınmalıdır. Bu sebeple ulusçuluğun bileşenleri tarihsel koşullar gözetilerek tartışılmaktadır.

1. Temel Kavramlar

1.1. Millet

Millet, belli bir amaç için bir araya toplanmış insanlardan oluşmaktadır. Millet oluşumu, ortaya çıktığı topluma göre çeşitli unsurlarla bağ kurarak gerçekleşmektedir. Dil, din, ırk ve aidiyet, bu unsurlardan birkaçını ifade etmektedir (Toplu, 1972, s. 7-8). Millet kavramı, fertleri bir arada tutan din, dil, kültür ve coğrafya ile müşterek unsurlardan oluşmaktadır. Ancak bu unsurlar tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Millet bir kavim veya ümmet değildir. Bir başka deyişle, belirli bir din veya sınıfa ait görülmemektedir. Millet, yalnız bir halk da değildir. Şuurlu ve organize bir topluluktan meydana gelmektedir. Millet, onu oluşturan niteliklerin milli bir terbiye ile oluşturduğu bir bütünlüğü ifade etmektedir (Gökalp, 1977, s. 20-22). Gökalp milletin ne olduğundan önce ne olmadığını belirtmektedir. Millet diğer insan topluluklarına göre daha organize bir yapıda şekillendiği görülmektedir. Millet olma bilinci toplumun son kertede varacağı biçimi ifade etmektedir.

Bir topluluğun millet olarak tanımlanabilmesi için belli şartlar taşınması ve tarihi evrelerden geçmesi gerekmektedir. Bu anlamda, belirli bir topluluğun millet olarak nitelendirilebilmesi için, belli bir coğrafi sınır içinde olması yani, vatan mefhumunu beraberinde getirmesi gerekmektedir. Ayrıca, söz konusu süreçte, ortak milli ve manevi değerlere sahip olmak gerekmektedir (Arsal, 1972, s. 68). Fertlerden meydana gelen toplulukların nihai şekli ve şuur sahibi hali milleti oluşturmaktadır. Türk milleti geçirdiği tarihsel evreler ve nihayetinde kurtuluş savaşı ile millet ruhunu ortaya çıkarmıştır. Bu millet, maddi ve manevi seciyeleri gelişmiş bilinçli bir yapıdadır. İlim ve teknik konusunda modernleşmeye meyilli milli ve yerli bir toplum olma yolunda ilerlemektedir. Millet, belli bir kan, soy, aileye dayanan tekdüze bir yapıdan oluşmamaktadır. Milletten fertleri birbirine denktir. Millet, tarihsel bir üründür. Millet, bir şuur ve kültürden oluştuğu için ırk temelli değerlendirmek gerçeği yansıtmamaktadır (Ülken, 2008, s. 161-163). Her topluluk ortaya çıktığı toplumun tarihsel ve kültürel yapısına göre millet anlayışını geliştirmektedir. Türk milleti soy ve kültür nitelikleri bakımından inşa edilmektedir. Soy, ırk kavramına denk değildir. Irk, biyolojik ve genetik nitelikleri ifade ederken, toplumsal özellikler ile ilgilenmemektedir. Soy ise kültürel ve toplumsal olarak belli bir tarihe ait olma noktasında önem taşımaktadır. Kültür ise dil, din ve geleneklerden meydana gelen bir yaşam formunu ifade etmektedir (Toplu, 1972, s. 39-40). Bu kapsamda, Türkiye de millet ve milliyetçilik, kavramsal olarak batı menşeli olmasına rağmen ideolojik anlamda Türk milliyetçiliği yerli ve tarihsel bir özelliğe sahiptir. Türkiye’de millet ve milliyetçilik ulus-devlet çizgisinde gelişmektedir. Bu sürecin belli nitelikleri toplumu zinde tutmaktadır. Bağımsızlık düşüncesi ve belli bir toprak parçasına olan aidiyet bunların başında gelmektedir. İktidarın sosyal ve siyasal anlamda varlığını kanıtlaması, meşruluğu açısından önemlidir (Calhoun, 2007, s. 5-7). Bu şekilde devlet ile halk arasındaki bütünlük ve iletişim sağlanmaktadır. İletişim anlamında dil ve tarih birliği ulus devletin temel niteliklerini oluşturmaktadır. Cumhuriyet modernleşmesinin hareket noktaları dikkate alındığında dil ve tarih üzerinden bir reform çabasının güçlendiği görülmektedir.

1.2. Milliyetçilik

“Milliyetçilik, en kısa ve umumi tarifi ile insanın sevgi ve saygı hisleri ile milletine bağlanması, şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlılık, milletin diline, dinine, ahlakına, maddi manevi bütün kültür değerlerine karşı derin alaka beslemek; milletin varlığını geliştirme, kudretini artırma, ülkeyi koruma hususunda her türlü fedakârlığa katlanmak suretinde belirir.” (Kafesoğlu, 1970, s. 260). Milliyetçiliğin gelişmesinde Fransız devriminin önemli katkısı bulunmaktadır. Monarşinin

yıkılması ile birlikte halkın organize ve daha bilinçli bir birliklilik oluşturması millet ve milliyetçilik kavramlarını belirgin kılmıştır (Noi, 2007, s.31). Milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile modern toplumlarda milleti kan bağı, din veya kabile tipi unsurların karşılayamadığı görülmektedir. Bu anlamda, uluslar gerek duyulan modern ve rasyonel birlikliliğin anahtarı olarak ortaya çıkmaktadır. Milleti oluşturan fertler, kendisini ulusun bir parçası olarak görüp ona göre yaşamaya başladığında uluslaşma süreci başlamaktadır. Cemaatin üyelerinin aitlik hissi kan ve din bağı yerine yurttaşlık bağı ile açıklanmaktadır. Bu durum seküler yaşam biçimine doğru dönüşümü beraberinde getirmektedir (Yıldırım, 2014, s. 30-31). Ulusa dayalı bir toplulukta milliyetçilik duygusu olağan bir şekilde gelişmektedir. Devlet ile halk arasında siyasal ve ideolojik köprü milliyetçilik aracılığı ile temin edilmektedir. Milliyetçilik, evrensel manası dışında ideolojik olarak ortaya çıktığı ulusa ait özgün nitelikler taşımaktadır. Bağımsız ve rasyonel anlamda kabul görmüş bu anlayışa göre, ulus diğer uluslardan daha üstün özelliklere sahip olmaktadır. Nitekim milliyetçiliğin ortaya çıktığı ırk temelli öğretiler bulunmayan toplumlarda bile milletin ve ulusun üstünlüğü vurgulanmaktadır (Leca, 1998, s. 14-16). Milliyetçilikte belli sınırlar içerisinde milletin niteliklerine göre dışlayıcı ve dâhil edici yönleri de bulunmaktadır. Milliyetçilikte ulus egemenliği ön plana çıkmaktadır. Kolektif toplum anlayışı belirleyicidir. Bu sebeple ulus-devlet vurgusu geliştikçe milliyetçilik daha belirgin şekilde hissedilmektedir

Milliyetçiliğin, siyasal anlamda tanımlanan bir metot olmaktan öte, kültürel bir yapımlar olarak açıklanması gerekmektedir. Milliyetçiliğin bir ideoloji olarak görülmesi onun ortaya çıkış koşulları ve anlamlandırma sorununa yol açmaktadır. Bu anlamda, milliyetçiliğin bilinçli bir tercih olmaktan öte kültür ve tarihsel yapıların bir getirisi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Toplumsal ve ekonomik dönüşümler din ve kan bağını aşan bir kültürel birlikliliği zorunlu kılmaktadır (Özkırımlı, 1999, s. 168-170). Türk toplumunda modernleşme deneyimleri, milliyetçilik çerçevesinde ilerlemektedir. Batılılaşma konusunda atılan adımlar, milliyetçi anlayışa göre topluma aktarılmaktadır. 20. Yüzyılın genel politikası milliyetçiliği zaruri kılmaktadır. Bu sebeple, resmi politika temelinde gerçekleşmekteyken milli bir perspektifle yerleşmektedir. Türk toplumunun 20. yy başarılarında içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde milli bir kültür ve tarihle bağ kurması makul kabul edilmektedir. Bu süreç gerçekleşirken milletin destekleyici olarak millileşme sürecine dâhil olmaları kolektif bir ruhu gündeme taşımaktadır (Güngör, 1987, s. 101-103). Milliyetçiliğin gelişmesi ve yerleşmesi için modernleşme gerekli ve zorunlu bir süreçtir. Toplumsal yapıda birleştirici bir unsur olarak dinin etki alanı 17. Yüzyıldan itibaren sanayi ve düşünsel devrimlerle

sınırlandığı bilinmektedir. Bu süreç itibari ile rasyonelleşme ve ampirizmin önem kazanması, modern anlamda birleştirici yeni unsurları gerekli kılmaktadır. Bu anlamda ortaya atılan büyük ideolojilerden olan milliyetçilik, pozitivizmde olduğu gibi modern toplumun dini olarak görülmektedir(Gellner, 1998, s. 19-21). Milliyetçilik de din gibi organize olan siyasal ve ideolojik bir sitemdir. Milliyetçiliğin gücü, tarihsel arka planı referans alarak ideal bir model oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

1.3. Hayali cemaatler

Anderson, “*Hayali Cemaatleri*” anlatırken uluslar ile hanedan devletlerinin farklılığı üzerinde durmaktadır. Hanedanların meşruluğu temsil ettikleri konumun kutsallığından kaynaklanmaktadır. Uluslar ise, her bir ferdin nicelik ve niteliğinden güç ve meşruluk kazanmaktadır. Uluslar, birbirlerini tanımayan, görmeyen fakat ortak düşünce ile yoğrulmuş insanların oluşturduğu hayal edilmiş cemaatler olarak tanımlanmaktadır. Ancak, bu hayal ediş bir uydurma olarak görülmemektedir. Farklı yapı ve işleyiş içerisindeki yurttaşlar birbirlerinden habersiz ortak ülkü üzerinden hayal kurmaktadır(Anderson, 1995, s. 20-22). Bireylerin farklı mekânlarda bulunup benzer ideale sahip olmaları ile inşa edilen milliyetçilik, Anderson’un zaman kavramı ile anlam kazanmaktadır. Eş anlılık ile farklı mekânlarda aynı zamanda benzer olaylar yaşanmaktadır(Çoban, 2012, s. 347-348). Daha belirgin şekilde ifade edilecek olursa; ortak mücadelenin milliyetçilik nazarında mekân bakımından önemi yoktur. Bu durum aynı milliyete sahip insanları kader birliği ile ortak geçmiş ve gelecek ülküsüne kavuşturmaktadır.

Millet, sınırlı bir şekilde hayal edilmektedir. Bu, onu diğer milletlerden ayırdığı gibi millet olmanın da temel niteliğini oluşturmaktadır. Milletlerin egemen olarak hayal edilışı ise, milliyetçiliğin ortaya çıktığı dönem ile anlam kazanmaktadır. İktidar gücünü kutsal değerlerden alan hanedanların meşruluğunu yitirmesi ile milletler özgürlük fikirleri için mücadele etmeye başlamışlardır. Millet olma bilinci ile ortak mücadele cemaat üyelerinin eşit olmasalar bile birbirleri için canlarını verebilmeleri, kardeşlik vurgusu ile ortaya çıkmaktadır(Selçuk, 2011, s. 3860-3861). Millet kavramı, eşitliği de beraberinde getirmektedir. Aynı ulusun fertleri birbirine denktir. Irk veya belli bir niteliğe ait üstünlük belirteci yoktur. Ulus, ırktan farklı olarak bir hayali teşkil etmektedir. Irk daha çok genetik ve fiziksel olarak görünür ortaklıklardan oluşmaktadır. Birey ve kitlelerin kendilerini devlete ait hissedene ve devleti de kendilerini addeden bir anlayış ulus kavramına karşılık gelmektedir. Bir devlete aidiyet, sınırları maddi ve manevi anlamda belli bir yapıyı ifade etmektedir(Balibar ve Wallerstein, 1995, s. 98). Bu yapı milliyetçilin güçlü bir bağ oluşturduğu toplumlarda anlam kazanmaktadır. Milliyetçilik, ortaya çıkış koşulları

dikkate alındığında, ideolojik yaklaşımdan ziyade bir kültür formu olarak dikkate alınmaktadır. Bireysel ve kitlesel anlamda kolektif bir şuru ifade etmektedir. Milliyetçilik, siyasal bir değer değildir; ancak, kültürel anlamda birleştiriciliği siyasal anlamda önem kazanmasına yol açmaktadır. Semboller, diller, mitoloji ve inanç biçimleri milliyetçiliğin bileşenlerini oluşturmaktadır(Gökalp, 2007, s. 281-283). Milliyetçiliğin unsurları günlük yaşam içerisinde tutum ve davranışlar aracılığı ile sürekli yeniden üretilmektedir. Millet olarak cemaat üyeleri toplumsal yapıda görülen eşitsizliklere nispeten ortak düşüncelere sahiptirler. Milliyetçiliğin gücü tarihsel ve toplumsal yapıda üstlendiği misyon ile açıklanabilir. 18. Yüzyıl, uluslaşma ile birlikte milliyetçiliğin yayılmasını getirirken, özellikle Batı toplumlarında dinin kurumsal yapısını sarstığına dikkat çekilmektedir(Anderson, 1995, s. 25-26). Fakat bundan daha önemlisi milliyetçiliğin geçmişte yaşanmış günümüze iz bırakan toplumsal yaşam biçimleri, gelenek ve sembollerden beslenmiş olmasıdır.

1.4. Ulus Devlet

Ulus devlet, sosyo-kültürel ve tarihsel anlamda birleştirici bir özelliğe sahiptir. Devletin mevcudiyeti ve gücü ulus devletin teminatı olarak görülmektedir. Modernleşme süreciyle birlikte gelişen ulus devlet anlayışında milliyetçilik kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte soya dayalı bir anlayıştan öte yurttaşlık düşüncesi önem kazanmaktadır. Aynı zamanda doğuştan getirilen niteliklerden ziyade sonradan kazanılabilen özellikler bir ulusa ait olmada yeterli görülmektedir. Ulusun ayırt edici özelliği, yaşam alanı bulduğu toprak parçası üzerinde yaşam biçimi, dil, kültür ve sembollerden kaynaklanıyor olmasıdır (Bilgin, 2007, s. 261-262). Ulus devlet anlayışı ile etnik köken tartışmalarının ötesinde, düşünsel anlamda daha kapsamlı bir sınır çizilmektedir. Ulus, devlet ile somutlaşarak birbirini önceleyen bir siyasal yönetim organizasyona dönüşmektedir. Ulus ve devlet birbiriyle ilintili olmalarına rağmen birbirinden bağımsız bir şekilde oluşum tarihine sahiptirler. Ulusun bireyleri aynı kültürü ve mefkûreyi taşımaktadır. Kültürün ortak geleneği ifade etmesinin yanında özde tarihi birliktelik, dil ve semboller ile kalıplaşmış bir anlayış getirmesi ile açıklanmaktadır. Bireyler de kendilerini aynı tarih ve ulusun parçaları olarak tanımlamaktadırlar. Bu durum ulusun bir dayanışma mekanizması yarattığını ortaya koymaktadır (Gellner, 1992, s. 27-28). Türk toplumunda da uluslaşma süreci bir dayanışma neticesinde gelişmiştir. Türklerde millileşme fikri hem Osmanlı aydını, hem yabancı aydınlar tarafından dile getirilmiştir. Milliyetçilik bir yaklaşım olarak batı ile sosyal ve kültürel ilişkilerin yaygınlaşmaya başladığı Tanzimat dönemi ile birlikte önem kazanmıştır. Batı ile ortaklıklar kurulması, kültürel olarak batının geçirdiği evrelerin taklit edilmesi bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Bu anlamda milliyetçilik, çöküş

döneminde olan Osmanlı devleti için ideolojik bir arayışın temel dinamiğini oluşturmuştur(Uca, 1996, s. 134). Modernleşme sürecinde ideolojik anlamda dil, edebiyat ve tarih alanlarında milliyetçiliğin etkisi tartışılmıştır. Bu dönemde aynı zamanda uluslar arası arenada milliyetçiliğin filizlenip güç kazanmıştır.

“Türkiye'nin modernleşme biçimindeki bir başka önemli yön de, modernleşme ideolojisinin ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş olmasıdır.”(Gellner, 1998, s. 115). Teorik anlamda uluslaşma süreci tartışılırken uygulama alanında millileşme adımları atılmaktadır. Ekonomi, eğitim, dil ve din gibi toplumsal unsurlar, cumhuriyet döneminde millileşme hareketlerinin dinamiklerini oluşturmaktadır. Bunlar içinde son derece önemli unsur dildir. Dil birliği toplumun sosyal ve kültürel anlamda kimliğini ifade etmektedir. Dil, ait olduğu toplumda mili bir karakter oluşturmaktadır. Dil, biz ve öteki kavramları arasında millileşme noktasında en önemli ayrımı oluşturmaktadır. Gerek sosyal gerekse politik anlamda milletin bütünlüğü dil birliği ile sağlanmaktadır. Dil, farklı dili konuşanları ayırdığı gibi müşterek olanları bir araya toplayan organize bir özelliğe sahiptir(Hobsbawm, 2006, s. 70-73). Bu durum kitleleri daha şuurlu hale sokmaktadır. Dil ile gelişen millileşme sürecinde, eğitim yaygınlaştırıcı ve belirleyici konumda olmaktadır. Eğitimde amaç, milliyetçi bir toplum oluşturmaya yönelik ilköğretimden yüksek öğretime kadar öğrencilere Türklük şuurunu aşılamaştır. Eğitim kurumu, ekonomik anlamda aktif ve üretken bireyleri yetiştirerek Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştıracak bireyler yetiştirmelidir. Öğrenciler yeteneklerine göre yetiştirilerek topluma kazandırılmalıdır. Özellikle üniversiteler bilim yuvaları olarak somut ve kalkınmacı bilimsel bir anlayış geliştirmelidir (Karaca, 1970, s. 31-33). Her birey eşit şartlar altında eğitim almalıdır. Eğitim kurumlarında yetişen bireyler hem maddi hem de ahlaki yönden eğitilmelidir. Bu anlamda manevi değerlere önem verilmektedir. Milleti oluşturan önemli bir nitelik, ortak kültürel ve manevi inançlardır. Dinsiz bir toplum yapısı düşünmek güçtür. Doğu ve batı toplumlarının hangisine bakılırsa görülmektedir ki din kolektif yapıyı organize etme noktasında gereklidir(Arsal, 1972, s. 72-73). Türk toplumu için de İslam tarihsel ve toplumsal anlamda birleştirici ve kapsayıcı bir rol üstlenmektedir. Toplumsal yapıdan dinin koparılması mümkün olmadığı için, din kurumu millileşme sürecine dâhil edilerek laiklikle sınırları çizilmektedir. Toplum yaşamının her alanında görülen millileşme gayretleri iktisat alanında görülmektedir. Topyekün bir kalkınma devlet desteği ile kapitalizme geçit vermeden milli ve yerli ekonomik hamlelerle gerçekleştirilmelidir(Kafesoğlu, 1970, s. 117-118). Savaş sonrası ekonominin kötü gidişatı dış güçler tarafından istismar edilmemesi için çaba gerekmektedir. Dönemin şartları dikkate alındığında fırsat kollayan batılı

devletlere karşı ekonomik anlamda en makul metot iktisadi sosyalizm olarak görülmektedir.

2. Millileşme Unsurları

2.1. Dil

Cumhuriyet modernleşmesi içerisinde dil inkılabının özel bir yeri bulunmaktadır. İdealize edilen toplumsal kimliğin yerleşmesinde özgün ve sadeleştirilmiş milli bir dilin önemi vurgulanmaktadır. Dil, temsil ettiği tarihsel ve kültürel formlarla uluslaşma sürecinin temel nüvesini oluşturmaktadır. Dil, kültürel değerlerin sembollerini içerir(Danişmend,1966, s. 16-17). Osmanlıca'nın yoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerden oluşması dil kapsamında millileşme süreci ile çelişmektedir. Bu anlamda, cumhuriyetin dil olarak Osmanlıca üzerinden ilerlemesinin kültürel dönüşümü engelleyeceği düşünülmüştür. Cumhuriyet ideali, Osmanlı döneminin kültürel, sosyal ve siyasal olarak ötesine, yani eski Türk kimliğine ulaşmayı hedeflemektedir. Bu sebeple dil konusunda erken cumhuriyet döneminden itibaren dönüşüm paradigmasında eski Türk dönemi referans alınmaktadır. Ancak bu aşamaya kadar dil konusunda birçok farklı düşünce gündemde olmuştur. Dil kültür birliğinin bir ürünü olduğundan toplumun dokusuna zarar vereceği düşünüldüğünden, dile hiç dokunulmamasını önerenler de olmuştur. Ancak, son kertede cumhuriyet dönemi ile birlikte dilde millileşme ve sadeleşme eğilimleri temel yaklaşım olarak dikkate alınmıştır(Kocaman,1994, s.1-2). Dil sadeleşirken uydurma kavramlarla değil, günlük yaşamda milletin kullandığı kelimelerle zenginleştirilerek milli bir dil inşa edilmelidir. Dilde öze dönmek geçmiş ile kurulan bağ açısından önem taşımaktadır (Karaca, 1970, s. 36-37). Ulus-devlet iradesi, ideolojik olarak dil aracılığı ile düşünce biçimleri üzerine farkındalık oluşturmayı amaçlamıştır. Eğitim imkânları ile okuma yazma oranının artışı ve milli tarih bilinci geliştirilecek olan ulusçuluğun toplumsal zeminini hazırlanmıştır. Benzer şekilde Osmanlı üzerinden alternatif bir kimlik inşa edilmiştir (Timisi, 2003, s.136). Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminde yüzeysel olarak işlenen dilde millileşme düşüncesi, II. Meşrutiyetin oluşturduğu koşullar ve birikim aracılığı ile daha güçlü bir şekilde savunulmuştur. Bu süreç aynı zamanda I. Meşrutiyet ile yetişmiş ve batılı tarzda eğitim almış kuşağın ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Karal, 1985, s. 324). Dönem itibarıyla Osmanlılık, Türkçülüğe göre daha baskın konumda olmuştur. Osmanlı'nın modernleşmesi ve dönüşümü üzerinde, dönem aydınları hem fikir olmuştur. Ancak II. Meşrutiyet ve devamında toplumsal koşullar Osmanlı devleti üzerinden bir devlet teşekkülünün mümkün olmadığını göstermiştir. Yeni bir devlet yapısı ve ideolojik inşa ise, dil üzerinden millileşme sürecinde önemli bir ivme kazanmıştır

Dilin önemi, bir dönemin kapısını kapamakla kalmayıp, yeni devrin devrim temellerini halk ile buluşturmasından kaynaklanmaktadır. Dilin halkın anlayacağı biçimde olması, halkı devrime ortak etmektedir. Bu anlamda halk ve aydın kesim arasındaki ayırım ortadan kalkacaktır. Devrimin fikri temelleri, edebiyat, sanat ve basın-yayın aracılığı ile milli şuur perspektifinde halka entegre edilmektedir (Akar, 2011, s. 116). Devrimin tüm bileşenleri dil ve dil ürünü eserler aracılığı ile toplumsal bir taban oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamda gerçekleşen her yenilik dilin süzgecinden geçerek millileşmektedir. Uluslaşma sürecine Türkçe bir dil kullanılması ile daha sonra gelişecek her yeniliğin Türkçe aracılığı ile gerçekleşmesine imkân sağlayacaktır. Türk toplumunda dil üzerinden millileşme hareketleri kapsamında Kuran'ın Türkçeye tercüme edilmesi önemli bir örnek oluşturmaktadır. *"Kuran'ı Türkçeye çevirmeye bizi zorlayan sebep, din kitabımızı anlama hakkından ibaret değildir. Bu işi zorlayan sebeplerden biri de uluslaşmadır. Tarihin bize gösterdiği gerçek şudur: her yerde uluslaşma dediğimiz olay din kitabının anadile çevrilmesi ile başlıyor. Ulusallık olayı ulusun din kitabını kendi diliyle düşünmesinden ayrılamıyor. Nitekim Rönesans devrimi uluslararası bir dinin anadillere çevrilmesiyle karakterlenmektedir"*(Baltacıoğlu, 1953, s. 34). Dilin, ülke sınırları içerisinde milli bir misyon kazanması, ulus devlet ideali için önemlidir. Dilde birlik sağlanması, fikirde birliğin oluşumunu sağlayacaktır. Bu ise, cumhuriyetin halk tarafından benimsenmesi için gerekli görülmektedir. Zira Türk dili, yazılış ve konuşma bakımından birlik sağlamaktadır (Gökalp, 1977, s. 94-95). Osmanlıda resmi dil ve konuşma dilindeki farklılıklar halk ile devletin, edebiyat ve sanatın arasında bir ayırım oluşturmaktadır. Bir toplumda edebiyat ve sanat, kültürün yaşanması ve aktarılması açısından önemlidir. Türkçe ile kelimelerin halk nezdinde anlaşılır olması amaçlanmıştır. Mevcut Arapça ve Farsça kelimeler yerine Türkçe kelimeler üretilmiştir. Türkçe kelimeler anlaşılır olması ve halkın benimsemesi ile kısa sürede yayılmıştır. Edebiyat eserleri ve basın organları da Türkçenin yayılmasını hızlandırmıştır (Ertop, 1985, s. 339-340). Cumhuriyet döneminde, uluslaşma sürecinin en önemli dayanaklarından birisi eğitim kurumu olmuştur. Cumhuriyet kadroları, devrimleri eğitim aracılığı ile halka ulaştırmanın doğru olacağını düşünmüşlerdir. Bu sebeple ulus-devlet inşasında halkı anlatan ve halka ait milli bir dilin kabulü son derece önemli olarak görülmüştür. Türkçenin bir dil olarak önemi, ulusal tarih bilinci oluşturma amacından beslenmiştir. Bu süreçte Türkçe ve Türk tarihi, Osmanlıca ve Osmanlı dönemine alternatif olarak aydın ve sanatçılar tarafından kullanılmıştır (Berktaş, 1983, s. 28-29). Ulus-devlet anlayışı ile milli tarihe yönelme süreci politika üretme noktasında elverişli bir alan oluşturmuştur. Cumhuriyet kadroları, ideolojik ve yapısal olarak ulus-devleti oluşumunu Osmanlı'nın ötekisi olarak tanımlamıştır. Bu

anlamda dilin Arapça ve farsça kelimelerden arındırılıp millileştirilmesi, ideolojik temelde gerçekleştirilen en önemli girişim olarak değerlendirilebilir.

2.2. Eğitim

Toplumsal gelişimin önemli bir göstergesi, eğitim seviyesinin yüksek ve imkânlarının yaygın olmasıdır. Gelişmişlik ve eğitim düzeyinin paralel ilerlemesi, toplumsal dönüşümlerle birleşmektedir. Eğitim, toplumda gelişmişliği sağlarken, siyasal ve sosyal dönüşüme de aracılık etmektedir. Toplumsal dönüşümler ise, eğitim aracılığı ile halk nezdinde yerleşmeye başlamaktadır. Eğitim, kurumsal anlamda özellikle son iki asırdır politik olarak toplumsal dönüşümlerden kimi zaman etkilenmekte, çoğu zaman da bu dönüşümleri yönlendirmektedir. Eğitim, bu özelliği ile cumhuriyet döneminde kurumsal olarak önemli bir değer kazanmaktadır. Eğitim çoklu bir işlevselliğe sahiptir. Ulus ideolojisi kapsamında eğitimin yaygınlaştırılması, millileştirilmesi ve araçsallaşması eğitimin bu yönünü göstermektedir. Türk toplumunun geçirdiği sosyal ve siyasal evreler eğitim alanında köklü ve mili ihtiyaçları doğurmaktadır (Güngör, 1996, s. 214-217). Eğitimin yaygınlaşması, toplumun bilinçlendirmenin yanında modernleşme düşüncesi için de önemli bir aracı olmaktadır. İdeolojik kapsamda eğitimin geleneksel formunun dönüşmesi ve mili eğitim düşünceleri, eğitim hakkının yaygınlaşması ve diğer nedenler ile birlikte Tanzimat öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Uluslaşma sürecinde eğitim rolünün, tarihsel arka planı daha güçlü temellere kavuşmaktadır. Osmanlı Devletinde, Tanzimat devri ile merkezi yönetimin güçlenmesi, ilmiye sınıfının işlev ve kapsamını sınırlandırmıştır. Eğitim anlamında geleneksel ve bölgesel olarak önemli faaliyetler gerçekleştiren ve bürokratik kadroların yetiştirilmesi bakımından hayati önem taşıyan medreseler gücünü kaybetmeye başlamıştır. Devlet adamlarının mekteplerde yetişmesi, kaynaklarının kısıtlanması ile sonuçlanarak medreselerin sadece din eğitimi veren kurumlara dönüşmesini sağlamıştır (Tekeli, 1985, s. 456-457). Bu durum aslında ilerleyen dönemlerde din- bilim çatışması ekseninde konumlanacak önemli bir kutuplaşmanın temelini oluşturmuştur. Çünkü devletin geleneksel rolünün zayıflaması ulema sınıfının bilimden uzaklaşmasına yol açmıştır. Osmanlı devletinde eğitim, geleneksel alanda medrese faaliyetleri, kamusal alanda ise, pozitif bilimlerin öğretildiği okullarda konumlanmıştır. Eğitimin yönetsel ayrımı aynı zamanda laik eğitim fikirlerinin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Bu anlamda Tanzimat'ta din ile bilimsel eğitimin ayrılması eğitimde milli yönelimlerin artmasına yol açmıştır. Osmanlılık ideolojisi kapsamında yabancı okulların açılması, toplumda dışa açık, kültürel etkileşimi hızlandırıcı bir faaliyet olmuştur. II. Abdülhamit, politik ve kültürel olarak batıcı tutuma karşı olduğu için eğitim

kapsamına muhafazakâr-İslamcı bir duruş sergilemiştir. Merkezi eğitim faaliyetleri bölgesel anlamda Tanzimat öncesi yönelimlere dönüşmeye başlamıştır. Batılı okulların Osmanlıda yayılmasına karşılık II. Abdülhamit eğitimde yayılmacı uygulamalar gerçekleştirmiştir (Tekeli, 1985, s. 471-472). Devletin kamu ve özel kurumlarında yerel eğitim politikaları ile yerel kalkınma ve gelişimler planlanmıştır. Batının model alınması fikren yanlış karşılandığı için bürokratik olarak yerel eğilimler öngörülmüştür. Ancak, Tanzimat süreci ile birlikte batıya olan özentili toplumda eğitsel, ekonomik ve ideolojik olarak aydınlar üzerinde yaygın bir etki oluşturmuştur.

“Pozitivist ve materyalist görüşleri savunan Osmanlı aydınlarının, çöküş aşamasındaki devleti kurtarmak için üzerinde birleştikleri en önemli nokta, değişimin akıl ve bilime dayalı olarak gerçekleştirilmesi idi.” (Engin, 1992, s. 185). Bu kapsamda eğitimin yönü ve kaynağı batılı kaynaklar olmuştur. Tanzimat dönemi ile Osmanlı yöneticileri, eğitimde pozitif bilimlerin önemini, batılılaşmaya olan tedirginliklere rağmen kabul etmiştir. Bu kapsamda Avrupa devletlerinde okul açmak, batı eğitim modellerinin tatbiki ve farklı cemiyetlerin devlet sınırları içerisinde eğitim kurumları açılması fikirleri öne sürülmüştür. Batılı devletlerin bilim ve teknolojiye gelişmeleri eğitim açısından ileri seviyede olmalarından kaynaklanmıştır. Batılı devletlerinin gelişmişlik seviyelerine ulaşmak için yöntem ne olursa olsun en önemli araç eğitim olmuştur. Eğitimin araçsal ve yaygın etki bağlamında önemi Abdullah Cevdet’in önerdiği, fikri temelleri Platon’a dek uzayan yönetici elitin eğitimi olmasının gerekliliği fikri olmuştur. Eğitimin ideolojik yönü laik ve pozitivist kapsamda düşünülmüştür (Engin, 1992, s. 188). Cumhuriyet döneminde eğitimin araç olması fikri eğitimi kadrolar tarafından önemsenmiştir. Bu anlamda Recep Peker “İnkılâp Dersleri” kapsamında cumhuriyet ideolojisinin yayılma, ilerleme ve demokrasi sürecinin eğitim ve eğitimi yöneticiler tarafından sağlanacağını ifade etmiştir. Toplumda ulus bilinci ve millileşme süreci eğitimi yöneticilerin uygulamaları ile gerçekleşeceği düşünülmüştür (Peker, 1984). Tek parti döneminin sürekliliği, monarşik bir yapı oluşturmasından öte, bahsedilen eğitilmiş yönetici kadro ile toplumun çoklu demokrasiye hazırlanmasından kaynaklanmıştır. Bu süreçte eğitim, amaç ve araçsal özelliği ile iki önemli işlevi yerine getirmiştir. Birincisi, eğitim faaliyetleri eğitim seviyesinin artarak yaygınlaşmasına yol açmıştır. İkinci özelliği ise cumhuriyet fikri ve uluslaşma süreci eğitim aracılığı ile halka aktarılmıştır. Bu düşünce, Osmanlı yöneticileri için slogan haline gelmiştir. Dönem itibarıyla her padişah kendi ideolojik yönelimi ve toplumsal şartlara göre eğitim politikaları uygulamıştır (Sakaoğlu, 1985, s. 479-480). Tanzimat döneminin en belirgin özelliği sosyal ve kültürel yaşamda ikili bir yaşam pratiğinin olmasıdır. İkilikler, başlangıçta eğitim kurumları ile kendini göstermiştir. Zamanla diğer

kurumsal yapılanmalar teorik ve uygulama açısından ikilikler oluşturmaya başlamıştır (Ülken, 1994, s. 49). Sınıfsal yapıların dönüşmesi, kurumsal yapıların ideolojik kutuplaşmasına yol açmıştır. Yeni düzen ile ideolojik yönelimler, yeniden üretilerek organize olmuştur. Cumhuriyet döneminde eğitim ve bilimin yönü pozitivist anlayışa göre şekillenmiştir. Uluslaşma sürecinde eğitimin rasyonel yönü önem kazanmıştır. Eğitim kurumu, toplumda her kesime hitap eden ve topyekün gelişmeyi hedefleyen bir misyon üstlenmiştir. Bu anlamda Tevhid-i tedrisat kanunu ile eğitimde birlik sağlanmıştır. Eğitimde birlik süreci, cumhuriyet ideolojisinde cinsiyet ayırımından önce birey kimliğinin öne çıkmasını yol açmıştır. Ulusal eğitim ile bireyin düşünce özgürlüğünü öne çıkarmak ve ulusal varlığı sürdürmek hedeflenmiştir. Bunu yaparken gücü geçmişten alan eski Türk kimliği ve tarihi referans alınmıştır. Eğitim programı kapsamında, öncelikle bağımsızlık ve ulusal birlik temele alınmıştır. İkinci olarak, daha çok ekonomik kapsamda, düşündüğünü eyleme geçiren ve üreten milli kalkınmayı kapsayan bir eğitim pratiği benimsenmiştir (Alkan, 1978, s. 300-301). Eğitimin belirlenen hedefler doğrultusunda ulusal ve evrensel şartlara uyması ve bu sınırı aşabilmesi, onun çağdaş yönünü oluşturmuştur. Cumhuriyet dönemi eğitim programı, halkı batılılaşmaya hazırlamaya çalışmıştır. Milli eğitim, batılılaşma sürecinde Türk kimliğini muhafaza etmek için tarihsel ve kültürel bir kalkan vazifesi görmüştür. Fikir olarak eğitimin pozitivist temelleri meşrutiyet yıllarına uzansa bile uygulama aşaması cumhuriyet kadroları ile mümkün olduğu görülebilmektedir.

Cumhuriyet döneminde eğitim sisteminde özellikle milli tarih anlayışı üzerinde durulmuştur. Tarih, medeniyet tarihini referans almıştır. Yeni neslin pozitif bilimlere açık ve batı merkezli bir eğitim anlayışına göre yetiştirilmesine önem verilmiştir. Bu anlamda İslam tarihi ve medeniyetlerine eğitim kapsamında yer verilmemiştir (Çapa, 2002, s. 42-43). Eğitim kapsamında cumhuriyetin ilk yıllarında seküler bir anlayış, Osmanlı eğitiminin etkilerini ortadan kaldırmak için uygulanmıştır. Ancak, belli süre sonra cumhuriyet ideolojisinin gerektirdiği milli yönelimlere gidilmiştir. Türk tarih tezinin etkisi görülmüştür. Bu kapsamda eski Türk tarihi, Türk ırkı ve Türk dili eğitimde merkezi alana yerleştirilmiştir. Uluslaşma sürecinde bireylerde milli bir kimlik inşası için eğitim önemli bir görev üstlenmiştir. Bu anlamda, eğitimde milli kimlik ekseninde bilimsel ve tarihsel olarak çağdaş seviyelere ulaşmak hedeflenmiştir. Eğitimin kurumsal yapılanması batılılaşmanın aşırı seyrine kapılmamak için milli eğitim bir kalkan olmuştur. Cumhuriyet döneminde inşa edilen milli kimlik, muhafazakâr bir anlayış ile sürdürülmüştür. Bu durum aslında Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinde batılılaşmanın toplumsal ve kültürel zararlarına karşı

tarihsel bir tedbirden kaynaklanmıştır. Cumhuriyet döneminde hâkim ideoloji, batılılaşmanın batıya rağmen gerçekleşmesini savunmuştur (Türkdoğan, 2013, s. 39-42). Demokrasi bilincinin toplumda yerleşmesi insanların fikir birliği ile gerçekleşmiştir. Eğitim ile modernleşme açısından belli seviyeye ulaşmış toplumlar için demokrasi önemli bir kazanım olmuştur. Ancak eğitimsiz toplumlarda ise, demokratik kurumlar, anti demokratik şekilde işlemiştir (Büyükdüvenci, 1990, s. 588-589). Cumhuriyet döneminde eğitim ulusal kimliğe bürünmüştür. Eğitimde ulusallaşma laik ve çağdaş eğitimle mümkün olmuştur. Bu süreçte eğitimin ve okuryazarlığın yayılması ulus bilincinin yerleşmesi ile eşdeğer görülmüştür. Çünkü eğitilmiş kitleler demokrasi ve modernleşme süreçlerinde daha çok uyum sergilemiştir. Eğitim dilinin anlaşılır olması eğitimin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu anlamda batılılaşma ve modernleşmenin dinamikleri bilinçli bir şekilde kitlelere aktarılmıştır (Akgün, 1992, s. 174). Batılılaşma dönemi "Osmanlıcılık" kimliği de toplumsal şartlar içerisinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Merkezi kimliğin olmayışı farklı unsurları güçlendirerek muhaliflemiştir. Dönem itibarıyla Türkçü aydınlar tarafından da destek bulunmamıştır. Batılılaşma, ulus kimliği dışında işlendiği zaman milli kültür ve kimlik sömürülmüştür. Bu süreç, Tanzimat dönemi ile batılılaşmada aşırılığa gidilmesi ile sonraki dönemlerde kültür ve kimlik açısından olumsuzluklara yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde ise, milliyetçilik ekseninde ulus kimliğine özgü batılılaşma benimsenmiştir (Karaca, 1991, s. 550). Ulus kimliği, bir tercih değil kazanımdır. Ulus anlayışının başarısı kurtuluş mücadelesi ile test edildikten sonra toplumsal yaşamın her alanına yayılmıştır. Eğitim, ekonomi ve kültür bu kapsamda ulusal bilince göre şekillendirilmiştir.

Ulus devlet olma sürecinde, 1930'lu yıllarda cumhuriyet ideolojisini halka aktarmak için Halkevleri kurulmuştur. Halkı çağdaş medeniyet seviyesine ulaştıracak bilim, spor, sanat, kültür ve edebiyat alanlarında faaliyetler planlanmıştır. Halkevleri eğitim ve propaganda araçları ile halkı Cumhuriyet Halk Partisi ve Atatürk doktrinlerine yönlendirmeyi amaçlamıştır. Ulus ideolojisi ile halkın kaynaşması ve bu sürecin CHP'nin rotasına göre şekillenmesi, halkevlerinin temel programını oluşturmuştur. Halk evleri devletin halk içerisinde siyasi propagandasını yapmıştır. Cumhuriyet yöneticileri tarafından halkevleri, halka ait kültür evleri olarak gösterilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında parti-devlet anlayışından dolayı ideolojik yönelimlerin ve ulus idealinin halk tarafından benimsenmesi önemsenmiştir (Arkan, 1999, s. 267-268). Bu durum cumhuriyetin ayakta kalması ile eşit sayılmıştır. Cumhuriyetin halk tarafından sahiplenilmesi ve şuurlu bir millet oluşturma açısından Halk evleri önemli bir misyon üstlenmiştir. Cumhuriyet döneminde eğitim ve kalkınma amaçlı önemli girişimlerden birisi köy

enstitülerin kurulması olmuştur. Köy enstitüleri 1940'tan itibaren yasal olarak köylerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamakta fakat bölgeler eğitim kapsamında geri kalmıştır. Eğitimi kırsal bölgelere yaymak hem köye yönelmek hem topyekün gelişmeyi sağlamak için önemsenmiştir. Aynı zamanda köylünün bilinçlenmesi ile köylüyü feodal eğilimlerden korumak hedeflenmiştir. Bu süreç, köy enstitülerinin kurucusu olan İsmail Hakkı Tonguç için köylünün bilinçli bir şekilde tarıma yönelmesi ve milli kalkınma için vazgeçilmez olmuştur. Uygulama aşamasında yetişmiş eğitmen eksikliğinden dolayı zorluklar çeken enstitüler, eğitim yöntemleri bakımından tepkilere sebep olmuştur. Enstitülerde sol ideolojiye yönelik eğitimlerin verildiği ve ders uygulamalarında komünist yönelimleri içerdiği ifade edilmiştir. Eğitimin karma bir şekilde gerçekleştiğinden dolayı muhafazakâr halk karşı çıkmıştır (Aysal, 2005, s. 270-277). Ancak, cumhuriyet kadroları Türk milliyetçiliğinin temel dinamiğini köye ve köylüye yönelerek devrimi yerleştirmeye çalışmıştır. Ekonomik ve eğitsel anlamda kırsal alandan başlayacak bir devrimsel eylem planı hem kalkınma hem de uluslaşma sürecine hizmet etmiştir. Coğrafi olarak tarımsal kalkınma, Türkiye için temel geçim kaynağını oluşturmuştur (Karaca, 2008, s. 208-209). Bu sebeple köye yönelme hareketleri cumhuriyet politikaları kapsamında önemli bir yer kaplamıştır. Uluslaşma sürecinde eğitimin yaygınlaşması ve araçsal nitelikleri bakımından köy enstitüleri önemli bir görev üstlenmiştir. Kırsal alanda eğitilmiş ve teknik anlamda milli kalkınma hareketleri başlamıştır. Ancak uygulama aşamasında farklı yönelimleri bünyesinde barındırması halk ve değişik çevreler tarafından tepki ile karşılanmasına yol açmıştır. "Her çağın bilginleri, halk önderleri, köylü ayaklanmalarına başkanlık edenler, son devirlerin düşünceli Devlet adamları; tabiatın uzaklaşan, tabiatın yerine insanı istismara yeltenen bu şehir yaratığının ihtiraslarına gem vurmak istediler." (Tonguç, 1943, s. 139). Bu kapsamda köy enstitüleri yönetici kadro için önemli bir araç oluşturmuştur. Kırsal alanda çocukların eğitilerek kendi bölgelerinin kalkınmasına katkıda bulunması planlanmıştır. Faaliyetler kapsamında kırsal alanlar ile ilgili çalışmalar başlamıştır. Enstitüler köylerin sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümüne hizmet etmiştir (Geray, 1969, s. 200). Cumhuriyet ideolojisinin köye yönelme hareketlerinin yönetici kadro adına haklı gerekçesi Tonguç tarafından belirtilmiştir. Köy ve köylünün gelişmesi ulusal bağımsızlık için milli bir harekete karşılık gelmiştir. Cumhuriyet döneminde kırdan kente kalkınma planlaması gerçekleşmiştir. Bu kapsamda cumhuriyet ideolojisi kırsal alanda daha güçlü bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur.

2.3. Din

Din ve siyaset ilişkisi, işbirliği ya da iktidar mücadelesi şeklinde hemen her dönemde kendini göstermektedir. Hıristiyanlığın yaygın olduğu toplumlarda din, bir sınıf olarak var olduğundan iktidar için önemli bir muhalefet ve alternatif olmasına yol açtığı bilinmektedir. İslam toplumlarında din, sınıflı bir yapıda bulunmadığı için iktidar ilişkileri bakımından tarihsel olarak alternatif özelliği bulunmamaktadır. Din buyruklarına göre iktidarı destekleyici ve toplumda bütünleştirici bir rol üstlenmektedir. İslam dini, din siyaset ilişkisi bağlamında devlet gücünü destekleyen ve toplum nazarında dâhili ve harici tüm unsurları kapsayıcı niteliktedir. Modernleşme sürecinde din konusu iki farklı bakışta değerlendirilmektedir: İlki dine bağlı devlet yönetimi; diğeri ise, devlete bağlı din anlayışıdır. Fakat her iki yapıda milliyetçi bir toplum açısından doğru karşılanmamaktadır. Bu sebeple cumhuriyet modernleşmesi sürecinde laiklik, din ve devlet arasındaki ilişkiyi belirlemektedir (Karaca, 1970, ss. 40-41). Toplumsal pratikte teorik olarak dinsel buyruklar, belirlenen yaşam biçimleri ve ideal organizasyonlar işlevselci bir şekilde uyum göstermemektedir. Din, yaşandığı topluma ve muhafaza edildiği iktidar anlayışına göre şekil almaktadır. İslam dininin ideolojik eksende değerlendirilmesi dinin ideolojik işlevleri gerçekleştirmesine olanak sağlar. İktidar ideolojisi ve çıkarlarına göre şekillen(diril)en din anlayışı misyonunu kaybeder. *“Görülmektedir ki, din ne şekilde olursa olsun bir tür siyasal ideolojiye indirgendiği zaman birleştirici olma vasfını kaybetmeye başlamaktadır.”*(Onat, 2014, s. 159). Dinin işlevinin farklılaşması, iktidarın dini ideolojik bir argüman olarak kullanmasından kaynaklanmaktadır. İktidarların kendilerine özgü söylemleri din başlığı içerisinde meşrulaştırılmaya başladığı zaman her yönetim iktidar sürecinde dinin farklı söylemlerini gün yüzüne çıkarmaya koyulur. Dinin toplumsal boyutta ve topluma özgü niteliği, iktidara göre şekillenmesi ile zamanla topluma zarar verici niteliğe bürünebilir. Din, toplumda özel ve kamu olmak üzere her alanda meşru konumlanabilir. Ancak din üzerinden siyaset üretmek dinin birleştirici özelliğine zarar vermektedir. Din ve devlet ilişkilerinin ayrımı III. Selim ıslahatlarına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, İslami yönetim biçimi ile idare edilmiştir. Osmanlıda batılılaşma yönelimleri III. Selim'den itibaren başlamıştır. Batılılaşmanın, batı karşısında dirayetli durabilmenin veya batı gibi güçlü olmanın kapısını açacağı düşünülmüştür. Bu dönemden itibaren mutlakıyetçi yönetimin ve bu yönetime refakat eden siyasal İslam'ın meşruiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Orduda batıya yönelimli ıslahat hareketleri içerisinde Fransızca askeri liselerin açılması ve Fransızca hocaların ders vermesi askeri aydın kadronun oluşmasına ortam hazırlamıştır. İslahat hareketlerine ordudan başlanması ilerleyen süreçte, batılılaşma hareketlerinin asker ve ordu aracılığı ile gelişmesine kültürel bir temel oluşturmuştur. Milliyetçilik akımlarının Osmanlıda

Fransa kökenli olması, Türk milliyetçiliğinin ve Türkçülüğün III. Selim ıslahatlarını referans aldığı göstermiştir(Güneş, 1997, s. 110-111). İlerleyen dönemlerde ekonomik, sosyal ve siyasal sebeplerin etkisi bulursa da Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinin ideolojik ve sosyal temelleri III. Selim ile ilişkilendirilmiştir.

Tanzimat sürecine gelindiğinde ise sosyal ve ekonomik alanda dönüşümler ile dönemin şartlarına göre oyalama politikası uygulanmıştır. Batılı ülkelerin askeri ve ekonomik gücü ile Osmanlı'nın başa çıkması mümkün görülmemiştir. O dönem için batılılaşma hareketleri devletin siyasal çıkarları gereği gerçekleştirilmiştir. I. Meşrutiyet ile mutlakıyet batılılaşma sürecinde engel teşkil ettiği için sınırlandırılmak istenmiştir. Meclis kurulmasına rağmen yönetimin teokratik ve mutlak yapısı sürdürülmüştür. Ancak önceki dönemlere göre yönetim gücü meclis ile kısmen paylaşılmıştır. Devletin gücünün batıya karşı giderek zayıflaması ve toplumsal sorunlar, devletin bütünlüğünü sarsmıştır. Bu anlamda II. Abdülhamit paylaşımçı ve meşru bir yönetimi doğru bulmamıştır. Mutlakıyetin sürdürülmesi ülke içerisinde farklı etnik ve dini yapıların muhalefetine karşı bir set oluşturmak için Abdülhamit tarafından önemsenmiştir. Bu anlamda birleştirici unsuru İslam dini olarak temellendirip, din birliği kapsamında siyasal İslam'ı tatbik etmiştir. Kendisinin halife olması siyasal İslam'ın gücünü kullanması açısından kazanç sağlamıştır. Batı emperyalizmine karşı İslam'ı merkeze alıp kendisini bu merkezin siyasi aktörü olarak görmüştür. II Abdülhamit dönemi ile İslamcı yönetim şekli dönemin şartlarına göre önemli yadsınamayacak bir idare dönemi oluşturmuştur. Meşrutiyet fikri ile iktidara ge(tiri)len II. Abdülhamit için seçilen meclisi fesih etmesine yönelik anti demokratik tutumlara karşı, meclisin yarısından çoğunun gayr-i Müslimlerden oluşması ve dönemin siyasal atmosferinde ortaya çıkacak problemleri önleme adına ne kadar yerinde bir adım olduğunu göstermiştir. Ancak bu dönemde İslamcı yönetimin uygulanış biçimi batıcıları ve batılılaşma hareketlerini engellemiştir(Sırma,1989, s. 45-46). Batıya karşı durulduğu gibi batılılaşma ve modernleşmenin de engellenmesine olanak sağlamıştır. Bu süreç İslamcılığın sonunu getirmiştir. Batının gelişim seyri ve yeniliklerine karşı siyasal İslam başarısız olmuştur.

Siyasal, sosyal ve ideolojik olarak dönemin şartlarına uygun, ülkenin istikbali için yeni fikirler doğmuştur. Her fikrin kendine özgü savunmaları haklı referansları bulunmuştur. Dönemin zorlu şartları, ekonomik ve askeri alanda güçsüzlükler 33 yıl direnebilen iktidarı batılılaşma yönelimleri karşısında güçsüz bırakmıştır. Batı karşısında batı gibi olmanın gerekliliği dönemin atmosferinde gerekli görülmüştür. Bu anlamda dönemin öne çıkan fikir akımları kısaca üç başlık altında ele alınmıştır. *“Osmanlı*

ülkelerinde, garpten feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip (ebaucher) edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücuda getirmek. İkincisi, hilâfet hakkının Osmanlı devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslâmları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin “Panislamisme” dedikleri). Üçüncüsü ise, irka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek.”(Akçura, 1976, s. 17). Osmanlıcılık ve İslamcılığın test edilmiş olması, itihat terakki ile içten içe yerleşen Türkçülük akımını güçlü bir alternatif olarak ortaya koymuştur. Türkçülüğün irka dayalı tasviri dönem ve şartlara göre kültür ve tarih birliğini esas alan ulusal bir form sunmuştur. Türkçülük akımı, batılılaşma yolunda milli kimliği din ve kültür ile muhafaza ederek ideolojik bir taban oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde din ve devlet işlerinin ayrılarak dinin devlet kontrolünde varlığını sürdürmesi planlanmış ve toplumsal yaşama tatbik edilmiştir. Batılılaşma karşısında dinin engelleyici argümanları ortadan kaldırılmıştır. “Şimdi Atatürk devrinin din karşısındaki durumunu gözden geçirelim. Atatürk devrinde dinle ilintili olarak şu işler yapılmıştır: Hilâfet kaldırılmıştır. Şeyhülislam kabineden çıkarılmıştır, türbeler, tekkeler, medreseler kapatılmıştır. Bu arada okullardan din dersleri de kaldırılmıştır. Daha sonra İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de kapatılmıştır. Bütün bu işler ister laiklik adı verin, ister başka bir ad takın, dine karşı en aşağı bir çekingenlik anlatır. Şunu da söylemek isterim ki Atatürk’ün din düşmanı olmadığını düşünüyorum. Bunun belgelerinden biri ezanın ana dilimize çevirmesidir. İkincisi Kuran’ı Türkçe olarak makamla okutmak işini ele almış olmasıdır.”(Baltacıoğlu, 1957, s. 46). Din, toplumsal ve kurumsal olarak dönemin aydını ve yöneticileri tarafından tedirginlik oluşturmuştur. Baskı ve gericiğin önlenmesi dinin siyasal argüman olarak kullanılması ve kurumsal olarak varlığının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Din, cumhuriyet ile bireylerin vicdan kapsamında kendi sınırlarında tanımlanan bir inanç meselesi olarak görülmüştür.

Cumhuriyet döneminde, din kurumun siyasal argüman olarak kullanıldığı kanaati ile laikliğe gidilmiştir. Din kurumu devlet kontrolünde tutulmuştur. Her ne kadar dinin laiklik ile bireysel alana indirgendiği ifade edilse bile, dinin yapısı gereği birleştirici vasfı göz ardı edilmemiştir. Din konusunda cumhuriyet döneminde iki türlü eylem pratiği gerçekleştirilmiştir. İlki, geçmişten gelen ve gelenek ile iç içe geçmiş ve toplumsal yaşamın her alanında yaşam alanı olan din algısı ve yapısı yok edilmiştir. Bu anlamda tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Din üzerinden gericiлик yapılması, bilimsel gelişmelerin din aracılığı ile engellenmesinin önüne geçmek amaçlanmıştır(Kara, 1985, s. 994). Din üzerinde

uygulanan politikaların diğer amacı ise, Osmanlı’nın din üzerinden sahip olduğu toplumsal dinamiklerinin nüfuzunu kırmaktır. Dinin kendisi olmasa da dini temsil eden kişi ve kurumlar referans alınarak Osmanlı’nın son dönemlerinde gericiliğe yol açtığı düşünülmektedir. Bu anlamda cumhuriyet ideolojisi, dinin gücü ve dinciliğin tehlikesinin farkında olduğu söylenebilir. Din ve toplumsal yapı üzerinden gerçekleşen ikinci eylem pratiği ise millileşme sürecinde dinin birleştirici yönünün kullanılmasıdır. Dinin, tarih ve geleneksel yapı ile bağları koparıldıktan sonra esas amaç, milli bir din formunu toplumsal yapıda özümsemesidir. Kuran-ı Kerim’in Türkçeleştirilmesi ve ibadetlerde dil olarak Türkçenin kullanımı belli başlı adımlardır. Dinde millileşme politikası dini sade ve halk için anlaşılır kılmaktır. Gökalp, daha önce bahsedilen dinin ideolojiye indirgenmesini önlemek amaçlı dinin ve dini terimlerin anlaşılır olmasını önemsemektedir. Kişinin okuduğunu anlaması ve ibadetlerini haz alarak yapması dinin mahiyetini oluşturmaktadır (Gökalp, 1977, s. 146). İslam dininin Arabistan’da ortaya çıkması, dinin evrensel kimliğini engellemektedir. Türk toplumunda özellikle uluslaşma sürecinde dinin milli bir formda işlenmesi ve yaşanması zaruri görülmektedir. Kültürde birlik, kapsayıcı özellikleri ile toplumu bir arada tutan manevi birlik mefkûresi olarak öngörülmektedir.

2.4. Ekonomi

Osmanlı Devletinde, çöküş süreci daha çok ekonomik yapının istikrarsızlığına bağlanmıştır. Devlet, kurumsal anlamda ekonomik kazanımlar, savaşlar ve fetihler ile güçlenmiştir. Ekonomik yönelimler tarımsal faaliyetler üzerine kurulmuştur. Bu durum ise ancak savaş olmadığı dönemlerde devlet için yeterli kazanıma ulaşmıştır. Savaş ganimeti, fethedilen bölgeler ve vergiler devletin esas gelir kaynağını oluşturmuştur. Batıda ise feodal yapının yıkılması ile ticari faaliyetler ilerlemiştir. Toprak faaliyetlerine devam eden feodal kesimler ise, üretim faaliyetlerini daha kapsamlı ve profesyonel bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Avrupa devletlerinin ekonomik faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti, vergi artışı ve tımar sisteminin değişik sistemlerini uygulamaya çalışmıştır. Ancak ticari potansiyel Osmanlı Devleti için olumsuz seyir izlemiştir (Mardin, 1985, s. 618-619). “Osmanlı ekonomisindeki tımar sisteminin aksaklıklarıyla başlayan hızlı bozulma, bir tarafta İmparatorluğun çöküşünü hızlandırırken, diğer tarafta özellikle Tanzimat’la başlayan gecikmiş ıslahat çabalarının da sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Tanzimat öncesi Osmanlı sanayisinin yapısı irdelendiğinde yüzyıllardan beri duruşunun değişmemiş olduğu söylenebilir.” (Ulusoy, 2015, s. 531). Osmanlı’nın devlet düzeninin bozulması ve ekonomik faaliyetlerin fetihlerden daha kazanımlı olması Osmanlı’yı batının gerisinde bırakmıştır. Toprak

mülkiyetinin devlet elinde olması tarımsal faaliyetlerin ilerlemesini engellemiştir.

Tanzimat ile birlikte ekonomik yapıda tımar sisteminin fayda getirmeyeceği anlaşılmıştır. Uygulanan ekonomik politikalar ve alınan tedbirler zamanla halkı zor duruma sokmuştur. Müsadere uygulaması ile haksız kazanç elde edenlerin gelirlerine el koyarak cezalandırılmıştır. Ancak gelir elde etmek ve tedbiren çalışarak kazanan insanların gelirlerine el konulmuştur. Bu durum ekonomik bunalımları ve toplumsal karışıklığa yol açmıştır. Osmanlı devleti yerli ham maddesinin yurt dışına çıkışını engellemek için uyguladığı yed-i vahid sistemi ise, dış güçler tarafından rahatsız edici olmuştur. Sömürüyü engelleyerek Osmanlının milli birikimini oluşturacak olan sistem, İngilizlerin baskısı ile Baltalimanı antlaşması ile delinmiştir. Osmanlıda birtakım iç isyanların bastırılmasına yardım eden İngilizler, karşılığında emperyalist emellerine ulaşacak kapitülasyonlar elde ettiler (Mardin, 1985, s. 622-624). Tanzimat döneminin gayri Müslimlere tanıdığı haklar ve İngilizlerin kazanımları ile ekonomide Osmanlının hâkimiyeti dış güçlerin eline verilmiştir. Dönemin şartlarının siyasal ve ekonomik istismara müsait konumda olmuştur. Bu süreçte batılılaşma fikirlerinin Osmanlıya yerleşmesi ile ekonomik fikirler de yerleşmeye başlamıştır. Memleket, yetersiz sermayesi ve geri kalmış üretim faaliyetlerine rağmen kapitalist hayaller kuran aydınlar ile dolmuştur. Bu kapsamda ekonomik girişimler sömürü düzenine ışık tutarak ülke içinde yabancı sermayenin güçlenmesine yol açmıştır. Avrupa devletleri sanayideki gelişmeler aracılığı ile üretim alanında ulus aşırı ekonomik dinamiklere yön vermiştir. Güçlerini korumak için diğer devletlere bir takım yardımlarda bulunarak ham madde ve ürettiklerini pazar ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Tarımsal üretime dayalı Osmanlı ekonomisi, ürünlerine karşılık Avrupalı devletlerin özellikle tekstil ürünleri üzerine dış ticaretini geliştirmiştir. Ancak süreç genel olarak Osmanlı aleyhine gelişmiştir. Özellikle Tanzimat döneminde ekonomik anlamda batılı devletlerle imzalanan anlaşmalar ile dış ticaretteki bağımsızlığımız tehlikeye girmiştir (Pamuk, 1985, s. 653). Başta İngilizler ve devamında diğer Avrupa devletleri, Osmanlı sınırları içerisinde özgür ticari faaliyetler gerçekleştirebilmiştir. Osmanlının kendi ticari potansiyeli yetersiz olduğu için anlaşmalar sadece İngilizler lehine gerçekleşmiştir. Ayrıcalıklar ise, süresiz olarak teyit edilmiştir (Gürsel, 1985, s. 689). Ekonomide yabancı sermayenin etkin olması hem mevcut dönemde hem de orta vadede milli ekonomiyi oluşturma yolunu kapatmıştır. Ayrıca Osmanlı devleti ekonomik bağımsızlığını kaybedecek ölçüde borçlanmıştır.

Meşrutiyet dönemi ile iktisadi anlayış ve gelişim süreci eğitim kurumları aracılığı ile bilimsel bir konun kazanmıştır. İktisadi eğitim, batı kaynaklı olmasından dolayı içeriği liberalizmin prensiplerinden oluşmaktaydı

(Mardin, 1985, s. 628-629). Toplumsal ve ekonomik koşullar liberal politikaları umut verici karşılamamıştır. Dönemin aydınları ikinci meşrutiyet sürecinde ülkenin ekonomik bağımsızlığını elde etmesi için yeniden Avrupa devletleri ile masaya oturulması gerektiğini öne sürmüştür. Liberal politikalar kısmen ülke ekonomisini canlandırırsa bile orta ve uzun vadede ülkeyi sömürüye açık hale sokmuştur. Aynı zamanda dış ülkelerin pazarı konumuna sokarak kendi ülke ekonomisini korumasını engellemiştir. Bu sebeple dönemin liberal yöneticileri dahi korumacı ekonomi politikaları öngörmüştür. Osmanlının çöküşüne yakın dönemde devleti yeniden inşa etmek ve ekonomiyi güçlendirmek için her alanda milli politikalar üretme fikri öne çıkmıştır. İttihatçılar sanayinin önemini dikkate alırken esas kurtuluşun tarım ve tarımsal üretim aracılığı ile gerçekleşeceğini savunmuşlardır (Toprak, 1985, s. 637-639). Tanzimat döneminde tecrübe edinen bilinçsiz sanayileşme ve batılı ekonomik hamleleri Osmanlıyı siyasal ve ekonomik olarak batıya bağımlı kılmıştır. Bu sebeple İttihatçılar tarafından üretim temelli tarım olmakla birlikte sürdürülebilir sanayi politikaların geliştirilmesi öngörülmüştür. Osmanlının son döneminde, cumhuriyet yıllarına doğru giderken devlet, ekonomik ve toplumsal yaşamda iki önemli seçeneğe sahiptir. İlki toplumsal yaşamda bireyciliği, ekonomik alanda bireysel teşebbüs ve dolaylı olarak liberal yönetim şeklindedir. İkinci seçenek ise, toplumsal yaşamda devletçi-toplumcu, ekonomik yaşamda devleti korumayı amaçlayan korporatif eğilimli bir sistemdir.

Toplumsal dönüşümler ışığında her iki ekonomik akım, kendi tarihsel perspektifi ile haklı referanslar sunmuştur. Prens Sabahattin Osmanlının geri kalmasının nedeni olarak, halkın ekonomik olarak baskı altında tutulduğu ve bu sebeple bireysel teşebbüsün gelişmediğini görmüştür. Prens'e göre özel ve bireysel yaşam kamusal yaşamın önüne geçmelidir. Batılı birey örneklerine atıf yaparak ekonomik gelişimin batılılaşma ile mümkün görmekteyiz. Bu süreci sağlayacak temel dönüşüm ise, eğitim aracılığı ile gerçekleşmelidir (Durukan, 2009, s. 150-152). Yerli burjuvanın oluşturulması için âdem-i merkeziyetçilik adı altında liberalizmi özümseyerek bireysel teşebbüsün önemini savunmuştur. Ancak dönemin zorlu şartları devleti önceleyen kararları meşru göstermiştir. Ekonomi toplumun ve devletin kalkınması için büyük öneme sahiptir. Ancak temeli sağlam olmayan devletin ve sömürüye açık olan toplumun liberal politikaları kaldıracak gücü bulunmamaktadır. Bu sebeple Tanzimat döneminde batıcı ve batılı yönelimlerin fiyasko ile sonuçlandığı görülmektedir. Cumhuriyet dönemi bu kapsamda Osmanlıda devlet yönetimini zor duruma sokan politikalara karşı tedbirli hamleler geliştirmiştir. Ekonomi alanında özellikle üzerinde durulan slogan ise milli kalkınmadır. Cumhuriyet dönemine milli yönelimleri bakımından tarihsel referans sunan Gökalp

ise, ekonomik açıdan “içtimai tesanüt”ü önermiştir. Ancak Gökalp ekonomik alanda mili kalkınmayı savunurken, Osmanlı dönemini atlayarak eski Türk dönemini referans almıştır. Geçmişte göçebe Türk toplumları kendi hayvansal ürünleri aracılığı ile ticari faaliyetleri gerçekleştirerek zenginlik elde etmiştir. Geçmişte başarılı refah ortamına şimdide kavuşulması, Türklerin bağımsızlık anlayışı ile bütünleşerek gerçekleşmiştir. Türk toplum yapısı eşitlikçi ve bütünlükçü olmasından dolayı bireycilikle uyuşmamıştır. Ekonomide devlet ve toplumun menfaatini önceleyen ancak bireysel teşebbüsün önünü kesmeyen bir anlayışı önemsemıştır. Bireylerin girişimlerinin belli zaman sonra toplumsal birikimi ele geçirmesi ve eşitliği engelleyici bir yapıya dönüşmesinin önüne geçmek istemiştir. Bu kapsamda devlet müdahalesini önemsemıştır. Ekonomik gelişim evresi ise, cumhuriyet ideolojisinde olduğu gibi temel dayanakları tarımsal faaliyetlerden alması gerektiğini savunmuştur. Ancak Avrupa şartlarında bir gelişme için korumacı bir sanayileşme girişiminin gerçekleşmesini gerekli görmüştür (Gökalp, 1977, s. 148-151). Tarımsal faaliyetler coğrafi ve tarihsel olarak Türkler için önemli bir uğraş alanı olmuştur. Ancak batının gelişmişlik düzeyine ulaşmak için sanayi alanında girişimler gerçekleşmelidir. Bu girişimler devlet eliyle gerçekleşmesi ve toplumsal menfaati incelemesi ile milli bir kalkınma modeline dönüşecektir. Milli kalkınma ise, hem batı karşısında güçlü bir Türk kimliğini oluşturacak hem de ülke içinde ulusal bağımsızlığını iktisadi gelişim ile taçlandırmış olacaktır. Ekonomik bağımsızlığın kazanımı, devletin ve ulusun bağımsızlığı için şarttır. Savaşların kazanılmasına rağmen Atatürk, esas galibiyetin milli bir iktisat politikası ile elde edileceğini öne sürmüştür. Siyasal galibiyetler, ekonomik kazanımlar ile birleşerek gerçek zafere kavuşturacağı düşünülmüştür. Ekonomiye bu denli önem verilmesi ekonomik olarak kötü şartlarda olan bir bütçenin devralınmış olmasından kaynaklanmıştır. Kalkınmanın önemli dayanağı tarımsal faaliyetler üzerinden planlanmıştır. Sanayideki girişimler ise, devlet kontrolünde ve devlet müdahalesi ile gerçekleşmiştir. Her ne kadar devletçi politikalar uygulansa da cumhuriyetin ilk yıllarında özel teşebbüsü teşvik edici uygulamalara da gidilmiştir. Ticaretin gelişmemesi, sermayenin yetersizliği ve iş adamlarının üretim gerçekleştirecek maddi gücünün olmayışından kaynaklanmıştır (Serin, 1988, s. 217-219). Bu anlamda, özel alanda bireysel teşebbüsü gerçekleştirmek amacıyla devletçilik ilkesi benimsenmiştir. Türkiye’de devletçilik, korporatif sisteme nazaran daha esnek ve özel teşebbüsü içine alan karma bir sistemden oluşmuştur.

Cumhuriyet döneminde yönetici kadro, toplumun ekonomik olarak milli bağımsızlığının korunması için devletçilik ilkesi üzerinde durmuştur. İzmir iktisat kongresinde alınan kararlar da öncelikle batılı güçlerin ülke ekonomisine olana müdahaleleri önlemeye yönelik

olmuştur. Ayrıca sanayiye ve üretime teşvik edici devlet destekli ve kontrollü bir ekonomik sistem öngörülmüştür. Cumhuriyetin ekonomik anlamda Osmanlı döneminde olumsuz sonuçlanan girişimler esas alınarak devletçi bir sisteme yönelme gerçekleşmiştir (Berber, 2011, s. 227-231). Dönemin siyasal şartlarında iki kere başarısızlıkla sonuçlanan çok partili yaşama geçiş denemeleri, ekonomik anlamda önemli ipuçları vermiştir. Yeni kurulan cumhuriyet ve savaş yıllarından dolayı ekonomik olarak çöküntü yaşamıştır. Tek parti dönemi cumhuriyet ideolojisini yerleştirmek için baskıların uygulanması ise hükümete karşı önemli bir muhalif güç oluşturmuştur. Bu anlamda her hangi bir muhalif parti kısa sürede güçlü bir alternatife dönüşmüştür. Tek parti döneminde ilk iki girişim ekonomik açıdan liberal politikalarla gündeme gelmiş ve kısa sürede güç kazanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken girişim, çok partili yaşama geçme düşüncesi test edilirken mevcut durumun tehlikeye sokulmuş olmasıdır. Toplumda temelleri yerleşmeyen ulus ideolojisinde, gerçekleşen girişimler geleneksel yönelimli ve Osmanlı yanlısı bir çizgide olmuştur. Çok partili denemeler ekonomi politikaları üzerinden gelişmesine rağmen cumhuriyet kadroları ulus ideolojisi kapsamında milli kalkınmayı temele almıştır (Dağtaş, 2004, s. 65-66). Bu kapsamda ekonomik gelişmeler ve girişimlerin devlet kontrolünde ve devlet müdahalesi ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Devletin bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla örtüşüp, ekonomik bağımsızlık ise, milli kalkınma ile gerçekleşmiştir. Ekonomik faaliyetlerde devlet müdahalesinin olması, ekonomi referans alınarak politik bir muhalefetin konumlanmasını engellemek için hayati önem taşımıştır.

Sonuç

Cumhuriyet rejiminde, ulus-devlet anlayışı ideolojik olarak dil ve tarih üzerinden şekillendiği görülmektedir. Toplumda birleştirici ve etnik temelli laik bir kurgu ulusal kimliği inşa etmektedir. Siyasal ve toplumsal yapıya göre dil ve ırk gibi kapsayıcı bir belirleyici olmaktadır. Dil bu anlamda ırka göre daha somut ve etkili bir araçtır. Dil toplumun ortak tarihini, ilişki ve iletişim biçimlerini sürekli yaşatan önemli bir unsurdur. Dil üzerinden kimlik ve ideoloji inşası resmi ideoloji olarak devlet ve kurumları tarafından ideolojik ve baskıcı yöntemler ile toplumsal tabana yayılmaktadır. Devlet bu süreci eğitim, sanat, basın-yayın aracılığı ile millete ulaştırmaktadır. Baskı aracı olarak güç ve yasaklar kullanılarak önceki düzenin etkisi yok edilmektedir. Ancak bu süreçte öncelikli ve etkin olan ideolojik aygıtların işlevidir. Türkiye’de cumhuriyet modernleşmesinde ulus-devlet kapsamında en önemli ideolojik aygıt dildir. Türk dilinin toplumsal işlevi ve tarihsel niteliği ulus bilincinin geçmiş ile güçlü bağlar kurmasına yol açar. Dilin kullanımı ve etkinliğinin toplumda yaygınlaşması ulusçuluğun yayılması ile

eşdeğerdir. Dilin ideolojik katkısı sanat ve edebiyat aracılığı ile milli eserlerin yaygınlaşmasına bağlıdır. Bu süreç milli bir kültürü canlandırmayı hedeflemektedir. İdeolojik gelişimin gerçekleşmesi için öncelikle toplumun eğitim açısından belli seviyede olmasını gerekli kılmaktadır. Bu anlamda cumhuriyet döneminde rejimin yerleşmesinde önemli bir araç eğitim kurumudur. Eğitim ile ideolojik işlev gerçekleşmekte ve toplumsal dönüşümün hız kazanacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda ulus anlayışı eğitimde ve dilde millileşme politikalarını önemli kılmaktadır. İdeolojik anlamda milliyetçilik, kültürel ve tarihsel olarak da eski Türk toplumlarının yaşam biçimleri referans alınmaktadır. Toplumda eğitim ve dil aracılığı ile ideolojik zeminin oluşması ve sürekliliği açısından ekonomik milli girişimlere gerek duyulmaktadır. Cumhuriyet modernleşmesi, ekonomi politikalarında milli iktisat anlayışı doğrultusunda devletçilik ilkesini tatbik ettiği görülmektedir. İdeolojinin somut bileşenlerinin yanında manevi unsuru tamamlamak adına dinde millileşme politikaları önemli modernleşme çabalarındandır. Laik ve kimi zaman seküler işleyiş içerisinde dini kurumsal olarak sınırlanarak devlet kontrolüne alınması dinin siyasal ve toplumsal etkinliğini zayıflatmaktadır. Benzer şekilde dinin kurumsal gücünün zayıflaması bilim ve eğitimde pozitivist eğilimleri doğurmaktadır. Bu durum, cumhuriyet ideolojisinde bilim anlayışının pozitivist anlayışla göre inşa edilmesine yol açar. Dinin kurumsal olarak toplumsal ve siyasal olarak birleştirici vasfını milliyetçilik kapsamında ulusçuluk ele geçirmektedir. Ulus ideolojisi cumhuriyet döneminde ideolojik ve baskıcı yönelimler, toplumsal ve tarihsel birikimler ile gerçekleştirilmektedir. Cumhuriyet döneminde modernleşme çabaları, Osmanlının son döneminde batılılaşma girişimlerinin olumsuz sonuçlarını dikkate alarak milliyetçiliği bu süreçte bir kalkan olarak kullanmasına yol açmaktadır. Ulus ideolojisi batılı ve çağdaş anlamda bilim kültür ve teknolojiyi gerekli kılmıştır. Ancak bu süreçte mevcut düzenin özgül değerini korumak için resmi ideoloji ulusçuluk üzerinden şekillenmektedir. Cumhuriyet modernleşmesinin amacı batılılaşmakken hedefi ulus devleti inşa etmektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1991 yılında yayınlanmıştır.)
- Arsal, S.M. (1972). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- Balibar, E. ve İmmanuel, W. (1995). *İrk, Ulus, Sınıf ve Belirsiz Kimlikler*. (N. Ökten, çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1990 yılında yayınlanmıştır.)
- Berktaş, H. (1983). *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik*. (B. Sütçüoğlu, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Orijinal çalışma 1997 yılında yayınlanmıştır.)
- Danişmend, İ.H. (1966). *Türklük Meseleleri*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (B. E. Behar & G. G. Özdoğan, çev.). İstanbul: İnsan Yayınları. (Orijinal çalışma 1983 yılında yayınlanmıştır.)
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (S. Coşar & S. Özentürk- N. Soyarik, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1994 yılında yayınlanmıştır.)
- Gökalp, Z. (1977). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güngör, E. (1987). *Dünden Bugüneyen Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Güngör, E. (1996). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Hobsbawm, E. J. (2006). 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik", (O. Akinhay, çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Orijinal çalışma 1992 yılında yayınlanmıştır.)
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karaca, K. (1970). *Milliyetçi Türkiye, Milliyetçi-Toplumcu Düzen*. Ankara: Çınar Yayınevi
- Karaca, N. (2008). *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Leca, J. (1998). "Neden Söz Ediyoruz?". *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (Ed.) Jean Leca, (S. İdemen, çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1995 yılında yayınlanmıştır.)
- Noi, A.Ü. (2007). *Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik*. İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık.

Onat, H. (2013). “İran İslam Devrimi ve Şiilik”. Eds. (Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez). Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri. 141-165. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

Özkırmırlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Peker, R. (1984). *İnkılâp Dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sırma, İ. S. (1989). *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Toplu, A. (1972). *Türk Milliyetçiliği ve Karşıt İdeolojiler*. (Basım yeri belirtilmemiş): Toplu Yayınları.

Türkdoğan, O. (2013). *Türk Ulus-Devlet Kimliği*. Konya: Çizgi Kitapevi.

Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ülken, H.Z. (2008). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Makaleler

Akar, A. (2011). “Bir Ulus Kimlik Oluşturma Aracı Olarak Türk Dili”. *Türk Yurdu*. 3, (63). 114-119.

Akgün, S. (1992). “*Toplumsal bilinçlenmede Öğrenim Birliği*”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi. Cilt. 16. S. (27). s. 173-188.

Alkan, C.(1978). “*Atatürk Düşüncesi ve Eğitim*”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt 11. S.(1), 293-304.

Arıkan, Z.(1999). “*Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi*”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S(23). 261-281.

Aysal, N. (2005). “Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S. (35-36). 267-282.

Baltacıoğlu, İ. H. (1953). “*Kur'an'ın Ana Dilimize Çevrilmesi: Kur'an Nedir?*”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt 2. S.(2). 33-45.

Baltacıoğlu İ. H. (1957). “Dine Doğru”. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 6(1), 44-59.

Berber, Ş. G. (2011). “Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik

Çatışması”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt 27. S.(8), 209-240.

Büyükdüvenci, S. (1990). “Demokrasi, Eğitim ve Türkiye”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt 23. (2). 583-597.

Çapa, M. (2002). “*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi*”.Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S.(29-30), 39-55.

Çoban, M. (2012). Milliyetçilik Teorileri. *Türk Yurdu*. 295, 345-351.

Dağtaş, E. (2004). Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Öncesinde Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basım. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*. 1(3), 58-67.

Duman, S.(2015). Cumhuriyet'in İnşa sürecinde Millî Tarih Şuuru Oluşturma Çabaları. *Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 33-45.

Engin, İ.(1992). “1860-1908 Yılları Arasında Osmanlı Devletindeki Pozitivist ve Materyalist Akımlarda “Kültürel Değişme” Olgusu”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*. 3, 179-191.

Durukan, K. (2009). “*Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima Türk Liberalizminin Kökenleri*”.(Eds.). Tanıl Bora, Murat Gültekingil. Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi Cilt 1. 143-155. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ertop, K. (1985). “*Tanzimat'tan Cumhuriyete Dil Sadeleşmesi*”. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2. (ss 333-340). İletişim Yayınları.

Geray, C.(1969). “*Türkiye’de Köy Enstitüleri Hareketi ve Köy Kalkınması*”.Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt: 2(1), 197-207.

Gökalp, E.(2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (7)1, 279-298.

Gürsel, S. (1985). “*1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması*”.Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3, 672-687. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaca, İ. (1991). “1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 7, 539-550.

Kara, M. (1985). “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tasavvuf ve Tarikatlar*”. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 4. 978-994. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karal, E. Z. (1985). “*Tanzimat’tan Sonra Türk Dili Sorunu*”. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2, 314-332. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kocaman, A. (1994). Cumhuriyet, Dil Devrimi ve Ötesi, Dilbilim Araştırmaları Dergisi.Cilt: 5, 1-3.

Mardin, Ş. (1985). “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)*”. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3. 618-634. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş. (1985). “*19. yy’da Osmanlı Dış Ticareti*”.Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3. 653-662. İstanbul: İletişim Yayınları.

Selçuk, S.S. (2011). Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması. *Journal of Yaşar University*, 23(6), 3855-3865.

Serin, N. (1988). “*Atatürk’ün İktisadi Politika Anlayışı*”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. s(2), 215-222.

Sakaoğlu, N. (1985). “*Eğitim Tartışmaları*”. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2. 478-484. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekeli, İ. (1985). “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler*”. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 2, 455-475. İstanbul: İletişim Yayınları.

Timisi, N. (2003). “*Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*”. İletişim Araştırmaları. (Hüseyin Sadoğlu). Cilt 1. S (2), 131-140.

Tonguç, İ. H. (1943). “*Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri*”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*.Cilt. 2. (5), 137-147.

Toprak, Z. (1985). “*II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce*”.Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3, 635-640. İstanbul: İletişim Yayınları.

Uca, A. (1996). Türk Toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik Fikrinin Tarihi Gelişimi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (6), 125-144.

Ulusoy, M. D. (2015). “*Cumhuriyet Öncesi Türk Modernleşmesi*”. Ed. (Nevin Güngör Ergan). *Sosyoloji Konferansları*. No:52, 511-558.

Yıldırım, E.(2014). Modernite ve Milliyetçilik: Modern Milliyetçilik Kuramları Üzerine. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 23-37.